

მირტაშენის დარბაზული ეკლესია

ისტორიულ წყაროებში ადგილ მირტაშენზე არანაირი ცნობა არ არსებობს, მხოლოდ ვახუშტი ბატონიშვილს მის მიერ შედგენილ რუკაზე აღნიშნული აქვს მირტაშენი, როგორც დაბა და ე.წ. „ქციის ხრამის“ დასახლებათა ჩამონათვალში არის მოხსენიებული: 1. ყისყალა, 2. ეკლესია, 3. ფარიზა, 4. ნახიდური, 5. თავმრგვალი, 6. ქცილა, 7. ანდრია, 8. კორა, 9. თხვინთბა, 10. წინანაური, 11. წრაუთი, 12. მუგუთი, 13. თაფანი, 14. ბაღახაური, 15. მირტაშენი და ა.შ. სულ 27 დასახლებაა ჩამოთვლილი (ვახუშტი, 1997: 198).

ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომის მიხედვით, „ქციის ხრამი“ მოიცავდა ტერიტორიას, რომელშიც მდ. ქციის შუა და ქვემო დინების მთელი მარცხენა მხარის აუზი შედიოდა და მცირედ გადადიოდა მარჯვენა მხარის შუა ნაწილზე. ჩრდილოეთ საზღვარი ბენდერის მთიდან მდ. მტკვრამდე აღგეთქციის წყალგამყოფს ემთხვევა. აღმოსავლეთით მტკვარს გასდევს ქციის შესართავამდე, სამხრეთით საზღვარი ჯერ ქციამაშავერას წყალგამყოფზე, ხოლო შემდეგ ქციაზე გადის მტკვართან შეერთებამდე. დასავლეთ საზღვარი პირობითია (ვახუშტი, 1997: 247).

ასე, რომ ვახუშტი ბატონიშვილის დროს მირტაშენი დაბის ტიპის დასახლება ყოფილა, რაზეც მოწმობს ის ნამოსახლარი, რომელიც დარბაზული ეკლესიის ირგვლივ არის ნანგრევების სახით შემორჩენილი (არქეოლოგიურად ეს ტერიტორია შესწავლილი არ არის). აქვე აღსანიშნავია, რომ 1980 წლის გაზაფხულზე ხელოვნების მუზეუმის დაზვერვითმა ექსპედიციამ მიაკვლია მირტაშენის დასახლებას და იქვე არსებულ დარბაზულ ეკლესიას. მირტაშენის დარბაზული ეკლესია შესწავლილი და ჩახატულია ხელოვნებათმცოდნე გიორგი გაგოშიძის მიერ და ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომის მიხედვით ამ ადგილის სახელწოდება „მირტაშენი“ მის მიერ არის განსაზღვრული.

XVIII საუკუნეში მირტაშენი ბარათაშვილების ერთ-ერთი შტოს ყაფლანიშვილების მამულში შედიოდა და ძველი საბუთების თანახმად სოფელ მირტაშენის მკვიდრი აზნაურები იყვნენ ჩაჩიკაშვილები, რომლებიც იქვე იმარხებოდნენ (გაგოშიძე, 1982: 116-177).

მირტაშენის დარბაზული ეკლესია აღმართულია ტაფობზე. ეკლესიის აღმოსავლეთით ორსართულიანი, გეგმაში სწორკუთხა მოყვანილობის კოშკი დგას. სამხრეთიდან ესაზღვრება ძლიერ დანგრეული სამსათავსოიანი შენობა, ამ ნაგებობებს საზღვრავს ფრაგმენტულობის გამო ძნელად გასარჩევი გალავანი, რომელსაც შესასვლელი კარიბჭე სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში აქვს გაჭრილი. დარბაზული ეკლესია ნაგებია თლილი ბაზალტის კვადრებით, რომელთა ჰორიზონტალურ წყობას ალაგ-ალაგ არღვევს უსწორო ფორმის ქვები. ეკლესიის ქვედა ნაწილში დიდრონი ქვათლილება ნახმარი, ხოლო ზევით ქვათა ზომა მცირდება. ეკლესიის აღმოსავლეთ ბოლოში ნაღისებური ფორმის საკურთხეველია განთავსებული. საკურთხეველის პირზე აგურით ამოყვანილი კედელია, რომელიც კანკელის დანიშნულებას ასრულებდა. ინტერიერში ქვის ზედაპირი კარგად არის დამუშავებული და დაფარულია ბათქაშის სქელი ფენით. კამარა კედლებისაგან განსხვავებით გამოყვანილია ირიბად ჩაწყობილი უხეშად ნათალი ქვით. ეკლესიას ოთხი სარკმელი აქვს: ორი აღმოსავლეთ მხარეს, მთავარ აფსიდასა და ჩრდილო მინაშენში, დანარჩენი ორი კი დასავლეთისა და სამხრეთის კედლებში. ოთხივე სარკმელი შიგნიდან გარეთკენ ვიწროვდება. სამხრეთ კედელში გარედან სწორკუთხა, შიგნით კი თაღოვანი კარია გაჭრილი. ასეთივეა ჩრდილო მინაშენის შესასვლელი კარი, რომელიც უშუალოდ აფსიდს ებჯინება. ჩრდილოეთ მინაშენი ეკლესიის თანადროულია, მისი ინტერიერი დაბალი და განიერია, შეღწეულობის გარეშე. სარკმლის ქვეშ კედლიდან გამოწეული თაროა. მინაშენის კონქისა და ეკლესიის ჩრდილო კედლის სისქეში გამოყვანილია მცირე ზომის სათავსი-სამაღავი, რომლის შესასვლელი ეკლესიის საკურთხეველის ჩრდილო ნიშის ზედა ნაწილშია გაჭრილი. სამაღავის შესასვლელი სწორკუთხა ხვრელია, რომელიც ქვით იფარებოდა.

მირტაშენის ეკლესია მოკლებულია ორნამენტულ დეკორს. სადადაა დატოვებული სარკმლის საპირეები და კარის ტიპპანი. სამაგიეროდ ეკლესია სამივე მხრიდანაა შემკული რელიე-

ფური დეკორით. ყველაზე სადღესასწაულოდ გამოიყურება აღმოსავლეთი ფასადი. აღმოსავლეთ კედლის სარკმელი შემოზღუდულია გლუვი ამოხნეტილი ზედაპირით და სადალილებით, რომლებიც კვადრატული ბაზა-იმპოსტებით და ბურთულებით არის გაფორმებული. სარკმლის მოჩარჩოება ეყრდნობა დეკორატიულ ნახევარსვეტთა კონაზე. სარკმელს სამი დაწახნაგებული კოპი ამშვენებს. ცენტრალურ კოპს ეყრდნობა რელიეფური ჯვარი, რომელიც ეკლესიის ფრონტონის წვეტამდე გრძელდება. ჯვრის ჰორიზონტალურ მკლავებს ზევით გამოსახულია ორი ფრთაგაშლილი ანგელოზი, მათ ქვევით კი მარცხნივ თევზის რელიეფი. ამავე ფასადზე, ჯვრისაგან მარცხნივ (სამხრეთით) ჩასმულია „გალატოზის“ რელიეფი წარწერით.

ჩრდილოეთ მინაშენის აღმოსავლეთ კედელთან არსებულ სარკმელს სადა საპირე ამკობს, რომლის გაშვერილ კიდეებზე ორი პატარა რელიეფური ჯვარია გამოსახული.

ეკლესიის დასავლეთ ფასადის სარკმლის თაღს ზევით მოთავსებულია სამი რელიეფური კოპი. მათგან ცენტრალურს რელიეფური ჯვარი ადგას, მის მარჯვნივ (სამხრეთით) სამკუთხა ქვაზე მამაკაცის ფიგურაა გამოსახული. რელიეფზე ორი ასოა ამოკვეთილი, ხოლო კოპებს ქვევით ჯვარია გამოსახული. ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე, ოდნავ დასავლეთით გაჭრილი კარები ისევეა მორთული ლილვებით, კვადრატებით და ბურთულებით, როგორც სარკმლები. კარისგან აღმოსავლეთით მდებარე პატარა სარკმელს გარს შემოუყვება სწორკუთხა საპირე. ეკლესიის ჩრდილო ფასადი შეუქმობელია. ეკლესია გადახურულია დიდი ზომის ბაზალტის ლორფინებით.

თუ რა დანიშნულება ჰქონდა მირტაშენის ჩრდილო მინაშენს, გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იგი არა სამკვეთლო ან სადიაკონე, არამედ გარკვეული ლიტურგიის დანიშნულების სამლოცველო-ეკვდერი იყო (გაგოშიძე, 1982: 131). შუა საუკუნეების საქართველოში ეკლესიებზე მიშენებული ეკვდერი უმთავრესად დიდ ფეოდალთა საგვარეულო სამწირველო-ეკლესიები და იმავე დროს ამ ფეოდალთა საგვარეულო სასაფლაო იყო. მირტაშენის ეკლესიის მსგავსი გეგმარება აქვს ქობაირის მონასტრის მთავარ ტაძარს, რომელიც XIII საუკუნის შუა ხანებითაა დათარიღებული, სადაც ჩრდილო მინაშენში შანშე მხარგრძელის და მის შთამომავალთა საგვარეულო ეკვდერია განთავსებული (სხირტლაძე, 1981: 88-90).

განვითარებული შუა საუკუნეების დარბაზულ ეკლესიებში სამკვეთლოსა და სადიაკვნოს ფუნქციას საკურთხეველში დატანებული ნიშები ასრულებდნენ. ნიშები აქვს მირტაშენის ეკლესიასაც და ალბათ სამკვეთლო და სადიაკვნოც აქ იყო მოწყობილი, ხოლო ჩრდილო მინაშენი სალოცაგ-ეკვდერს წარმოადგენდა. მით უმეტეს, რომ აქ სარესტავრაციო სამუშაოების დროს, კერძოდ, იატაკის გაწმენდისას აღმოჩნდა აკლდამაკრიპტა.

მირტაშენის ეკლესიის სარესტავრაციო სამუშაოები 2013 წლის ზაფხულში დაიწყო (არქიტექტორ-რესტავრატორი ქეთევან ჩიხაძე). დანაღები ქანებისაგან გაიწმინდა ფასადი, ინტერიერი კი ნანგრევი ქვა-ღორღის მასისაგან. აღდგა ჩამონგრეული ჩრდილოეთ მინაშენი და გადაიხურა ლორფინებით. ეკლესიის ლორფინები და ბაზალტის ქვები მოძიებული იქნა მდ. ხრამის ხეობაში და ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიაზე. გაწმენდითი სამუშაოების დროს ტაძრის ინტერიერში აღმოჩნდა სქელკეციანი, მოჩაღისფრო-მოყვითალო ფერის თიხის ჭურჭლის ყელის ფრაგმენტი (ქვეერის), ქვეერის სარქველი, მინის გრეხილი სამაჯური და ლორფინის ფრაგმენტები. დიდი ხნის განმავლობაში ადგილობრივი მოსახლეობა ტაძარს საქონლის სადგომად იყენებდა. სავარაუდო ტაძარი გაძარცვულია და სხვა ინვენტარი აქ არ დაფიქსირებულა. მიუხედავად მასალის სიმცირისა და ფრაგმენტულობისა, შეიძლება ითქვას, რომ ეს ფრაგმენტები განვითარებული შუასაუკუნეების ნაწარმია. მსგავსი მასალა დიდი რაოდენობით არის მოპოვებული აღმოსავლეთ საქართველოს ნასოფლარებსა თუ ნაქალაქარებზე. რაც შეეხება მინის გრეხილ სამაჯურს, ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული სამკაულია შუასაუკუნეების საქართველოში. XII-XIII საუკუნეების საქართველოში ხელოსნობის სხვადასხვა დარგთა შორის მინის წარმოება ფართოდ არის გავრცელებული და განვითარებული. ამ დროის ნაქალაქარებზე და ნასოფლარებზე ყველგან ფიქსირდება მინის ნაწარმი, კერძოდ მინის გრეხილი სამაჯურები, ხოლო XIV საუკუნის დასაწყისიდან, ისევე როგორც სხვა ხელოსნური დარგები, მინის წარმოებაც ქვეყნის საერთო დაქვეითებასთან ერთად მოსპობის გზას დაადგა (უგრელიძე, 1961: 12-14).

ტაძრის იატაკის გასუფთავების დროს გამოვლინდა საკმაოდ საინტერესო აკლდამაკრიპტა, რომლის ჩასახველელი რიყის ქვებით იყო ამოვსებული. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ,

ტადარი შინაურ ცხოველთა სადგომად იყო გამოყენებული და ცხოველები რომ არ ჩაცვენილიყვნენ, თავდაცვის მიზნით ადგილობრივებს აკლდამა ქვევით ამოუყვსიათ.

ტადარი და აკლდამა ერთად არის დაგეგმარებული და, ფაქტობრივად, ერთი ნაგებობაა. კრიპტის ინტერიერში ზღურბლიდან აღმოსავლეთ კედლამდე ტიხარია, რომელიც დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე კვეთს კრიპტას და მის შიდა სივრცეს ორ – ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ნაწილებად ყოფს.

აკლდამის ორივე ნაწილი (ჩრდილოეთი და სამხრეთი) ტიხარის ზედაპირამდე ამოვსებული იყო ნაშალი მიწით და ადამიანის ძვლებით. ძვლების დიდი ნაწილი ატმოსფერული ზემოქმედების შედეგად ძლიერ დაშლილი, ფხვნილად იყო ქცეული. ამიტომ დაკრძალულთა ზუსტი რაოდენობის დადგენა ვერ მოხერხდა. სავარაუდოდ, ეს აკლდამა ტადრის საძმოს ან ადგილობრივ დიდებულთა საძვალე უნდა ყოფილიყო.

აკლდამის აღმოსავლეთ კედელთან, ტიხარის ორივე მხარეს ორი ნალისებური თაღია ამოშენებული. ამ თაღების გასწვრივ კი ორი განსასვენებელია განთავსებული. აკლდამის სიგრძე 3,77 სმ-ია, ხოლო სიგანე 2,10 სმ. ტიხარის სიგანე 45 სმ-ია. აკლდამაში სიღრმის დასადგენად საკონტროლო ჭრილი გაკეთდა, მთლიანი ფართობის გათხრა ვერ მოხერხდა. კრიპტის ამოწმენდის შემდეგ ტადრის იატაკიდან 82 სმ-ის სიღრმეზე დაფიქსირდა ფილა ქვები, რომლითაც კრიპტის იატაკი იყო დაგებული. კრიპტის ჩრდილოეთით მოწყობილი განსასვენებლის ზომებია 85X172 სმ, ხოლო სამხრეთ განსასვენებლის 100X172 სმ.

შედარებით მცირე ზომის საძვალე კრიპტა იყო მოწყობილი ეკლესიის ჩრდილოეთ მინაშენშიც. აქ უფრო დიდი რაოდენობით იყო ადამიანის ძვლები, რომლებიც უსისტემოდ იყო მიმოფანტული არა მარტო კრიპტაში, არამედ ტადრის იატაკზეც. სხვა ნივთიერი მასალა აქ არ აღმოჩენილა (ტადარი გაპარცულია).

ტადრისქვეშა კრიპტები ადრე შუასაუკუნეებიდან მოყოლებული ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი ფენომენია. ტადრის საკურთხევლის ქვეშ მოწყობილი, ხშირად ტადრის დაგეგმარების დროსვე გათვალისწინებული კრიპტები მრავლად არის გამოვლენილი და ფიქსირებული საქართველოს შუა საუკუნეების ტადრებში. მაგ. წმ. სტეფანეს ეკლესია გრემთან, ზეგნის ყველაწმინდა, ძველი შუამთის მცირე გუმბა-

თოვანი ტაძრის იატაკის ქვეშ, იყალთოს სამონასტრო კომპლექსში წმინდა სამების გუმბათოვან ეკლესიაში მოწყობილია სწორკუთხა გეგმარების ვრცელი კრიპტა (ჩუბინაშვილი, 1959: 308–309), ნეკრესი, ჭერეში, ძველი გაგაზი, ერთნავიანი ეკლესია შუა ქართლში, ავლებს წყლის მარჯვენა ნაპირას სოფელ კვალევის პირდაპირ და ა.შ. (ჩუბინაშვილი, 1936: 59).

შაღვა ამირანაშვილის აზრით, ნეკრესისა და ბოდბის ეკლესიათა მცირე ზომები და კრიპტების არსებობა შენობის ქვეშ მოწმობს, რომ ორივე ძველი წმინდანების დაკრძალვის ადგილზე აგებულ მარტირიუმებს წარმოადგენს და გათვალისწინებული არ იყო ღვთისმსახურების შესასრულებლად. მაგრამ, ავტორის ვარაუდით, მაინც არ შეიძლება ეს ძეგლები, თუნდაც ნაწილობრივ განვიხილოთ, როგორც იერუსალიმში კონსტანტინესა და ელენეს ნაგებობათა სიტყვიერი აღწერილობის მიხედვით აგებული შენობები (ამირანაშვილი, 1971: 111-112).

ასევე, მცხეთის სვეტიცხოველი ქართულ ტაძრებს შორის ერთ-ერთი უდიდესი ნეკროპოლია. ბუნებრივია ის ფაქტი, რომ ტაძარი ამ დანიშნულებით იმავე ქრონოლოგიურ საზღვრებში ექცევა, რაშიც სვეტიცხოველი, როგორც არქიტექტურული ძეგლი (IV–V–XI სს.). არქეოლოგიური მასალით დადასტურდა, რომ განსასვენებელი (მარტორიუმი) სვეტიცხოველის ადგილას ჯერ კიდევ აქ პირველი ეკლესიის აგებამდე იყო. ჩვენთვის უცნობია, თუ ვინ იკრძალებოდნენ აქ IV საუკუნემდე (აღბათ პირველი ქრისტიანები - ნ.ა.), მაგრამ ფაქტია, რომ პირველი ეკლესია სწორედ საძვალეზეა აგებული (აბუაშვილი, 1985: 25).

ჩვენთვის საინტერესოა კუნძულ კვიპროსზე, დალიის ქართულ ნამონასტრალში შესწავლილი დარბაზული ეკლესიის ქვეშ მოწყობილი კრიპტა. ეს ძეგლი მოპოვებული არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, განვითარებული შუა საუკუნეებით (X–XIII) თარიღდება.

დალიის მონასტრის მთავარი ტაძრის ჩრდილო-აღმოსავლეთით ორასი მეტრის მანძილზე მდებარე წმ. ნიკოლოზის დარბაზული ეკლესიის (11X4 მ.) ქვეშ არსებული კრიპტა სწორკუთხა გეგმარების სათავსია. არქეოლოგიური გთხრების შედეგად გამოვლინდა მიწისქვეშა ნაგებობა, რომელიც კლდეში ამოკაფულ ღრმულში იყო ჩაშენებული და ცილინდრული კამარით იყო გადახურული. კრიპტის ინტერიერი, 1 მეტრის სიმაღლის კედლებით ექვს სწორკუთხა მონაკვეთადაა დაყო-

ფილი, რომელთაგან დასავლეთით მდებარე ოთხი მონაკვეთი – თანაბარი, კვადრატული გეგმარების სათავსები - საძვალეები. აღმოსავლეთით, კრიპტის სამხრეთ კედელთან განსასვენებელია (215X55X100 სმ.) მოწყობილი. იგი ერთი მიცვალებულისთვისაა განკუთვნილი. აქ მიცვალებული რამდენიმე წლით იკრძალებოდა და გარკვეული დროის შემდეგ ძვლები საძვალეში გადააქონდათ. კრიპტას შესასვლელი დასავლეთიდან უნდა ჰქონოდა. კრიპტის ზევით მიცვალებულთა სულების მოსახსენიებელი სამლოცველოა. ეს დარბაზული ეკლესიის ნანგრევი ნახევარწრიული შვერილი აფსიდით ბოლოვდება, მასში შესასვლელი კარი სამხრეთ კედელში იყო დატანებული.

დალიის კრიპტა-სამლოცველოს მშენებლობის ეტაპები ასეთია: თავდაპირველად, X საუკუნის მიწურულს ან XI საუკუნის დასაწყისში კრიპტა გაუმართავთ და იგი, სავარაუდოდ, ხის ორკალთა სახურავით დაუბურავთ. გარკვეული დროის შემდგომ ამ სათავსს თაღოვან-კამაროვანი გადახურვა გაუკეთეს და ზემოდან წმ. ნიკოლოზის ეკლესია დააშენეს.

კრიპტის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში გამოვლინდა ბერების განსასვენებელი. გარკვეული დროის შემდეგ ხდებოდა მათი ძვლების გადასვენება კრიპტის ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილში გამართულ კვადრატული გეგმის ოთხ საძვალეში, სადაც 90-მდე მიცვალებულის ძვლები დაფიქსირდა. ოთხიდან ორი საძვალე ამოვსების შემდგომ კირხსნარით იყო გადალესილი (გაგოშიძე, 2010: 23).

მირტაშენის დარბაზული ეკლესიის შემთხვევაში, სავარაუდოდ, აკლდამა-კრიპტის თაღებს გასწვრივ ორი განსასვენებელი ორი მიცვალებულისათვის იყო განკუთვნილი, რომლებიც აქ რამდენიმე წლით იკრძალებოდა და გარკვეული დროის შემდეგ ძვლები გადააქონდათ ეკლესიის ჩრდილო მინაშენში არსებულ საძვალეში, სადაც ადამიანის ძვლები დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა.

ამრიგად, მირტაშენის დარბაზული ეკლესია კრიპტა-სამლოცველოა, რომელიც ზედაპირულად მოპოვებული არქეოლოგიური მასალით (მინის გრეხილი სამაჯური) და არქიტექტურული წყობით განვითარებული შუა საუკუნეებით, კერძოდ, XIII საუკუნით თარიღდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აბუაშვილი, 1985 – ნ. აბუაშვილი, სვეტიცხოველი როგორც განსასვენებელი, ძ.მ. 69, 1985.

ამირანაშვილი, 1971 – შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1971.

გაგოშიძე, 1982 – გ. გაგოშიძე, XIII საუკუნის დარბაზული ეკლესია ქვემო ქართლიდან, მაცნე, 4, 1982.

გაგოშიძე, 2010 – ი. გაგოშიძე, დ. მინდორაშვილი, გ. გაგოშიძე, ღალის მონასტერი, ჟურნალი „ძველი ხელოვნება“ დღეს, 1, 2010.

ვახუშტი, 1997 – ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს გეოგრაფია, თბ., 1997.

სხირტლაძე, 1981 – ზ. სხირტლაძე, საკურთხეველის მოხატულობის სქემის ზოგი თავისებურება XIII საუკუნის ქართული კედლის მხატვრობაში, მაცნე, ისტორიის სერია, 4, 1981.

უგრელიძე, 1961 – ნ. უგრელიძე, მინა ძველ საქართველოში, თბ., 1961.

ჩუბინაშვილი, 1936 – გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1936.

ჩუბინაშვილი, 1959 – Чубинашвили Г. Архитектура Кахетий, Тб., 1959.

Tamar Matiashvili

THE CHURCH IN MIRTASHENI

Summary

Near Bolnisi and village Rachis Ubani, on the right bank of the river Khrami, restoration process of a crypt-church took place. Church was located in the ruins of a village Mirtasheni. (Restoration process was carried out under restoration architect Ketevan Chikhradze).

The Church in Mirtasheni is a crypt-church. The archeological materials which were found near the church, as well as, the architectural construction of the building date it back to XIII century.